

vremena. Na kraju knjige nalazi se petnaest fotografija iz Balotina života, četiri crteža Balote autora Renata Percana te osam dokumenata (193–208). Posljednji dio čini cjelokupna bibliografija tekstova objavljenih u novinama i časopisima između 1914. i 1963. (209–263).

Ova je publikacija svojim sadržajem višestruko važno djelo: okupila je na jednom mjestu tekstove koji svjedoče o životu Istre i promjenama dvadesetih i tridesetih godina dvadesetoga stoljeća te druge podlistke koje je Balota objavljivao po raznim časopisima, omogućujući njihovu dostupnost širem čitateljstvu. Običaji i njihove promjene zasigurno će svojim fragmentima zaintrigirati i etnografe, dok će, s obzirom na književnomjetničku vrijednost tekstova, svaki ljubitelj lijepe pisane riječi naći u ovoj knjizi nešto za sebe.

Jasenko Zekić

**Stipan Trogrlić, *Mons. Božo Milanović, istarski svećenik (1890. – 1980.). Crkveno-vjersko i javno-političko djelovanje*,
Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2011., 330 str.**

Dugo očekivana monografija o svećeniku Boži Milanoviću, možda najznačajnijoj i najutjecajnijoj ličnosti kada je riječ o razvitku hrvatske nacionalne ideje u Istri u 20. stoljeću, konačno je ugledala svjetlo dana. U “Uvodu” (7–10) Stipan Trogrlić čitatelju predstavlja izvore kojima se koristio, od arhivske građe i usmene predaje do stručne literature. Zanimljivo je da je ovo prva potpuna biografija jedne od najzanimljivijih ličnosti Istre u proteklome stoljeću. Podijeljena je na pet poglavlja.

Prvo se poglavlje sastoji od šest potpoglavlja i nosi romantičan naslov “Ustaj, rode, Hrvatska te zove” (11–49). Autor piše o djetinjstvu Bože Milanovića u rodnoj Kringi, odrastanju u obiteljskom okruženju, utjecaju oca na njegove nacionalne osjećaje (upravo je riječima iz naslova otac svako jutro budio maloga Božu), doticajima s hrvatskim nacionalnim pokretom, potom školovanju u Pazinu i Gorici gdje pohađa bogosloviju, zatim služanju mlade mise, upoznavanju s idejama hrvatskoga katoličkog pokreta u Istri i njegove uloge u stvaranju katoličkih omladinskih društava, a sve u cilju promicanja hrvatskih nacionalnih ideja. U zadnjem potpoglavlju autor

opisuje Milanovićev život u vrijeme Prvoga svjetskog rata, prvo imenovanje u Pićnu, probleme s vlastima i njegov rad na doktoratu. Već u prvom poglavlju nailazimo na primjer autorove subjektivnosti – Milanovićevo djelovanje na promicanju hrvatskih nacionalnih ideja u Pićnu opisuje se kao narodnoprporodno, dok se, s druge strane, promicanje ideja talijanskoga nacionalnog pokreta preko talijanskih osnovnih škola opisuje kao agresivno s prikrivenim iredentističkim ciljevima (da bi paradoks bio veći, vjeronauk je u talijanskoj školi u Pićnu držao župnik Bersenda, po osjećaju Hrvat, kako to tvrdi Milanović u svojim prisjećanjima). Na kraju poglavlja priložen je i preslik rodnoga lista Bože Milanovića, njegova fotografija iz 1917. te panorama Kringe.

U drugom poglavlju ("Otpor talijanskoj okupacijskoj politici", 49-107), podijeljenom na tri potpoglavlja, autor opisuje djelovanje Bože Milanovića tijekom talijanske uprave nad Istrom. Već u naslovu uočavamo veliku pogrešku – o talijanskoj okupaciji Istre možemo govoriti samo od kraja rata, 1918., do potpisivanja Rapalskoga sporazuma, kada u međunarodnom pravnome smislu Istra postaje priznati dio Kraljevine Italije. Jednaku terminološku pogrešku autor ponavlja na više mjesta u knjizi. Ovakva interpretacija bila je karakteristična za hrvatsku (jugoslavensku) historiografiju neposredno nakon Drugoga svjetskog rata, u vrijeme dok je Istra bila središte diplomatsko-političke borbe, pa se zbog dnevnopolitičke potrebe koristio netočan izraz okupacija. Ovo razdoblje Milanovićeva života karakterizira otvoreni otpor novoj talijanskoj vlasti, problemi ili, bolje reći, sukobi s novostvorenim fašističkim pokretom, koji su posljedica nasilne radikalizacije borbe između dva suprotna nacionalna tabora. Zbog sve napetije situacije u kojoj mu je čak bio ugrožen i život, Milanović odlazi u Trst gdje slobodnije djeluje. Tijekom tršćanskoga razdoblja nastavlja svoju izdavačku djelatnost na hrvatskom jeziku, povezuje se sa slovenskim društvom "Edinost" te s manjom skupinom svećenika iz Istre osniva "Društvo sv. Mohora", preko kojega ilegalno nabavlja knjige na hrvatskom jeziku sve do ulaska Italije u Drugi svjetski rat. Autor je posvetio i jedno potpoglavlje Milanovićevu odnosu spram tajne organizacije TIGR. Nažalost, samo je manji dio te cjeline posvećen tom odnosu, dok u većem dijelu autor prenosi najpoznatiju akciju ove organizacije, a to je napad kod Berma na povorku ljudi koji su išli glasovati te istražni i sudski postupak nakon kojega je Vladimir Gortan strijeljan. Trogrlić također donosi rezultate Milanovićeva djelovanja na

zaštiti hrvatskih i slovenskih nacionalnih prava u Julijskoj krajini. Poput prvoga, i drugo poglavlje završava prilogom koji sadrži fotografije Milanovića u Trstu, zatim razne izvatke iz novina i časopisa tiskanih tijekom međuratnoga razdoblja.

U trećem poglavlju, naslovljenome prema čuvenoj Milanovićevoj izreci kako se “državne granice određuju za stoljeća, a režimi mijenjaju” (107–173), autor analizira djelovanje Bože Milanovića tijekom Drugoga svjetskog rata, a potom i političko-diplomatsku borbu za priključenje Julijske krajine tadašnjoj Jugoslaviji. Poglavlje počinje Milanovićevom konfinacijom, zatim povratkom u Trst i kontaktima s Narodnooslobodilačkim pokretom (NOP). Nakon rata dolazi do sastanaka dvije strane, ali i do problema projugoslavenskih svećenika s njihovim protalijanskim biskupima. Autor citira dokumente koje je Milanović s ostalim svećenicima predstavio Savezničkoj komisiji i prenosi razgovore s tom komisijom u kojima se uvijek spominje slavenska većina u Julijskoj krajini. Međutim, ni na jednom mjestu Trogrlić ne donosi popise stanovništva ili neki drugi dokument koji bi potkrijepio navedenu tvrdnju. Potom pratimo aktivnost Bože Milanovića tijekom Mirovne konferencije u Parizu, zatim razgovore koje je Milanović vodio s francuskim i belgijskim kardinalima, njegove članke objavljene u francuskim novinama, odgovore istarskih biskupa, kao i reakcije jedne i druge strane nakon odluka Mirovne konferencije. Nakon političkih, autor se posvećuje crkvenim zbivanjima u Istri. Prvo opisuje događaj poznat kao “Krvava krizma”, zatim političku pasivizaciju Milanovića zbog promijenjenoga odnosa jugoslavenske vlasti prema vjerskim i crkvenim pitanjima, a potom i nastavak diplomatske i propagandne borbe za priključenje dijela Julijske krajine od kojega je ustrojen Slobodni teritorij Trsta (STT). U ovom se poglavlju nalazi i opis Milanovićevih susreta s Titom. Zadnje potpoglavlje drugoga poglavlja govori o Milanovićevoj ulozi u hrvatsko-slovenskom razgraničenju u Istri, problematici o kojoj se nije puno pisalo, a ostala je aktualna do današnjega dana. Autor prvo donosi kratak pregled povijesti problema, a zatim Milanovićevo djelovanje. Već od početnih redaka ovoga potpoglavlja prisutna je autorova subjektivnost i površna analiza. Ne spominje se djelovanje slovenskoga nacionalnog pokreta u Istri (pa čak i južno od Dragonje), a one koji su se izjasnili kao Slovenci južno od Dragonje naziva se “običnim, siromašnim i polupismenim svijetom” koji je podlegao proslovenskoj propagandi. Trogrlić očito zaboravlja da se jednaka takva, samo prohrvatska propaganda, vodila pred jednakim takvim “obič-

nim, siromašnim i polupismenim svijetom”. Spominju se brojna sela, ali nam autor nigdje ne donosi zemljovid koji bi olakšao snalaženje. Svoju tvrdnju o hrvatskim selima argumentira “prema povijesnim, jezičnim i etničkim kriterijima”, bez ikakve dublje analize i pojašnjenja koji bi to kriteriji točno bili. Treba napomenuti da, najprije, u Istri ne postoji povijesna hrvatsko-slovenska granica jer je ona povučena tek 1945., odnosno 1947., što, primjerice, nije slučaj u Gorskom kotaru ili Hrvatskom zagorju gdje hrvatsko-slovenska granica postoji od srednjega vijeka. Jezični argument je također problematičan zbog nepostojanja ikakve povijesne granice na teritoriju koji je dugo bio jedinstven u administrativnom smislu (primjerice, od 1861. do 1918. Buzet je bio dio kotara Kopar), a izrazito je teško odrediti oštru crtu gdje mjesni govori prelaze iz čakavskih (hrvatskih) u primorske (slovenske) mjesne govore. Dok je cijela Istra južno od Dragonje poznata kao čakavski kraj, na Buzeštini, gdje se nalaze sporna sela, stanovništvo se koristi upitnicom *kaj*, što je bliže slovenskom jeziku, iako buzetski (gornjomiranski) dijalekt ima čakavsku osnovicu. Jedno se vrijeme taj dijalekt čak smatrao jednim od slovenskih dijalekata, što sve ukazuje na velike probleme pri pokušaju klasifikacije stanovništva tih sela prema jezičnim kriterijima. Treći, etnički argument, također je vrlo diskutabilan jer se radi o graničnom području nekadašnje austrijske i mletačke Istre, koje ne samo da je teško stradalo u ratovima između Austrije i Venecije, nego je i bilo zahvaćeno osmanskim provalama i pljačkama pa je time bilo izloženo stalnim migracijama s obje strane nekadašnje granice te konstantnim miješanjem stanovništva. U drugoj polovici 19. st. u pograničnim je selima nacionalna svijest pojedinih sela ovisila o mjesnome svećeniku – ako je svećenik bio prohrvatski orijentiran, tada se selo na popisima izjašnjavalo kao hrvatsko, a ako je svećenik bio slovenski, onda se izjašnjavalo kao slovensko. Autor ne uzima u obzir niti uopće spominje ijedan od ovih argumenata, već samo navodi prohrvatske argumente, primjerice rukopis Nikole Žica i Josipa Ribarića o razgraničenju između Hrvatske i Slovenije. Za svoje tvrdnje autor ne navodi izvore, pa tako, primjerice, tvrdi da se ti ljudi boje izjasniti kao Hrvati i boje se o tome govoriti, a ne navodi se izvor niti razlozi mogućega straha zbog takvog izjašnjavanja.

Nakon privremenoga razgraničenja 1945. Sloveniji je, po Milanovićevoj tvrdnji, pripalo 17 hrvatskih sela. Takvo je stanje potrajalo do 1948., kada dio spornih sela postaje dijelom Hrvatske. Problem razgraničenja se nastavio i nakon ukidanja STT-a. Jedno od rješenja bilo je organiziranje

plebiscita, što je i napravljeno 1955., pri čemu su se stanovnici “problematičnih” sela odlučili za pripadnost kotaru Kopar, odnosno Sloveniji. Kod izlaganja ovoga događanja autor spominje “putujuće emisare s raznim obećanjima”, ali ponovno ne navodi izvor za ovu svoju tvrdnju. Ovaj dio Trogrlić zaključuje stavom “kako je nanesena šteta Hrvatskoj i Istri prekrajanjem povijesno-prirodne granice i jezično-etničke granice između Slovenije i Hrvatske”, čime pojednostavljuje problem. Nakon što je izgubljena bitka za političkom pripadnošću spornih sela, nastavila se bitka za pripadnost njihovih kapelanija Pazinskoj administraturi. Ovaj spor također završava u slovensku korist te predstavlja posljednju Milanovićevu političko-crkvenu bitku. I treće je poglavlje nadopunjeno priložima, u ovom slučaju koledarom Družbe sv. Ćirila i Metoda za 1944. i fotografijom biskupa Dragutina Nežića.

U četvrtom poglavlju pod naslovom “U organizaciji je spas – Milanovićeva unutarcrkveno djelovanje” (173-230) autor piše o djelovanju Bože Milanovića na crkvenom planu nakon rata. Opisuju se osnivanja i rad svećeničkih društava, problemi s biskupima i novom vlašću koja zabranjuje izdavanja društva, ali i suradnja sa slovenskim svećeničkim društvima.

Posljednje, peto poglavlje “Odgojno-obrazovni rad u sjemeništu i bogosloviji” (231-293) bavi se Milanovićevim djelovanjem u ulozi profesora i ravnatelja Biskupijskoga sjemeništa u Pazinu. Na početku autor opisuje njegovu ulogu u otvaranju, ekipiranju i opremanju pazinskoga sjemeništa na hrvatskom jeziku, potom rad sjemeništa u prvim poratnim godinama, povećanje broja sjemeništara, dolazak novih profesora i rješavanje problema uzdržavanja sjemeništara slabijega imovinskog stanja. Nakon “zlatnoga doba” dolaze problemi, a to su gubitak prava javnosti te sukob Milanovića i jednog od profesora, potom problemi s vlastima koje žele kontrolirati sjemenište. Iznosi se i verbalan sukob s novinarima *Glasa Istre* oko pravoga stanja u sjemeništu. Jedno je potpoglavlje posvećeno i sporu između biskupija oko vlasništva nad zgradom Đačkoga doma. Posljednje potpoglavlje govori o smrti Bože Milanovića u dobi od 90 godina. Poput prethodnih, i zadnje poglavlje završava priložima: slikom profesora i polaznika pazinskoga sjemeništa školske godine 1947./1948. te izvatkom iz dnevnika biskupa Nežića u kojemu piše o smrti Bože Milanovića.

Knjiga završava autorovim zaključkom (293-299), zatim sažecima na hrvatskom, talijanskom i engleskom jeziku (300-311). Nakon sažetaka sli-

jedi popis konzultiranih izvora i korištene literature, potom popis kratica, kazalo, bilješka o autoru i na samom kraju kazalo sadržaja.

Stipan Trogrlić prvi je koji se uhvatio u koštac sa znanstvenim pisanjem biografije jedne izrazito aktivne i zanimljive ličnosti kao što je to bio mons. Božo Milanović. Knjiga detaljno opisuje njegovo djelovanje kroz gotovo cijelo 20. st., od crkvenoga do političkoga i javnoga. Autor o Milanoviću piše sa striktno tradicionalnih crkveno-hrvatskih nacionalnih pozicija pa tako gotovo nigdje ne nalazimo kritiku njegovih poteza, što je posebno vidljivo u poglavlju o hrvatsko-slovenskom razgraničenju. Očigledno je da autor pripada tradicionalnoj hrvatskoj historiografiji pa tako na više mjesta talijansku vlast u Istri naziva okupacijskom, a zatim se koristi, usuđujemo se reći, i uvredljivom, sintagmom “talijanizirani Hrvat”. Trogrlić kreće od pretpostavke da prezime slavenskoga, odnosno hrvatskoga podrijetla podrazumijeva i takvu nacionalnost zaboravljajući da je nacionalnost stvar slobodnoga izbora. U složenoj istarskoj stvarnosti prezimena (pa čak niti jezik!) ne određuju nečiju nacionalnost. Autor pokazuje dvostruka mjerila kada zabranu korištenja hrvatskoga i slovenskoga jezika u međusobnoj komunikaciji među sjemeništarcima u koparskome sjemeništu tumači kao talijanizacijsku politiku s ciljem odnarođivanja, a s druge strane opravdava Milanovića kada kao ravnatelj pazinskoga sjemeništa “upozorava sjemeništare da trebaju međusobno razgovarati na književnom jeziku, a ne na talijanskom ili na dijalektu”. Također, čitatelj je zakinut za Milanovićev odnos prema vjerojatno najdramatičnijim događajima novije istarske povijesti, a to je pitanje *fojbi* i iseljavanja velikoga dijela istarskoga stanovništva nakon priključenja Istre tadašnjoj Jugoslaviji – ova se dva događanja u knjizi gotovo uopće ne spominju. Unatoč velikome trudu na proučavanju izvora i literature, autor je dao samo djelomičnu sliku djelovanja Bože Milanovića, dok neki njegovi potezi, prije svega oni nakon rata i priključenja Istre Jugoslaviji, zahtijevaju novu i drugačiju interpretaciju. Knjiga Stipana Trogrlića o liku i djelu Bože Milanovića predstavlja samo jedan pogled i nadamo se da će otvoriti širu historiografsku raspravu.

Bojan Horvat